

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

ДІДЕНКО КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94(477)''1920/1930''(043.3)

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ
СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ (ВУКСВ) В УСРР
(1921–1938 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Тернопіль – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Сокирська Владилена Володимирівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
кафедра всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін,
професор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Тригуб Олександр Петрович,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили,
кафедра міжнародних відносин
та зовнішньої політики,
професор

кандидат історичних наук
Кравець Данило Михайлович,
Львівська національна наукова бібліотека України
ім. В. Стефаника НАН України,
відділ рукописів,
науковий співробітник

Захист відбудеться «22» вересня 2021 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, ауд. 31).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://tntu.edu.ua> та у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «20» серпня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. О. Федорів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах формування української державності об'єктивно зростає необхідність розробки політики стосовно наукової інтелігенції, що відповідала б національно-державним інтересам. Успішне вирішення поставлених державою та суспільством завдань, реформування ключових напрямів її діяльності значною мірою визначається ефективністю задіяння інтелектуального та культурного потенціалу наукової інтелігенції. Тому питання її ролі в модернізації суспільства, активної участі в новому державному будівництві набуває особливої актуальності.

Матеріально-фінансове забезпечення сучасної української науки та науковців потребує активної підтримки держави. Зміни в усіх сферах життя суспільства, що відбулися з набуттям Україною незалежності, поставили українських вчених у досить складне соціальне та економічне становище. Саме у періоди фінансової та економічної нестабільності соціальні проблеми держави виходять на перший план. Стабільність у суспільстві за такої ситуації може бути підтримана лише зваженою, добре продуманою з боку держави її соціальною політикою.

Аналіз досвіду взаємовідносин влади і наукової інтелігенції на переломних етапах вітчизняної історії, створення та діяльності організацій, що переймалися питаннями надання допомоги науковцям, отримані з цього уроки будуть сприяти об'єктивному розумінню сучасною владною елітою проблем, що стоять перед українською державою. Дослідницького інтересу в цьому плані набуває вивчення радянської державної політики щодо наукової інтелігенції, аналіз історичного досвіду створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ) та його ролі у матеріально-побутовому й соціальному захисті науковців 1920-х – 1930-х рр. Характерною особливістю досліджуваного періоду був пошук альтернатив у політиці щодо вчених, спроби цілеспрямованої трансформації «воєнно-комуністичних» відносин з науковою інтелігенцією в демократичному руслі. Результатом цього пошуку стало формування ЦеКУБУ/ВУКСВ, трансформованих потім у Комісію сприяння вченим, які, окрім вирішення питань соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців, виконували роль контролю та інструменту управління науковим співтовариством з боку радянської влади, цілеспрямованого ідеологічного її підпорядкування.

Актуальність теми дисертації зумовлена недостатнім рівнем висвітлення проблеми в українській історіографії, посилюється необхідністю розширення та конкретизації уявлення про маловивчені раніше аспекти: якість повсякденного життя наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр., її ставлення до проблем побуту, способи і техніки виживання. Дослідження є актуальним і з точки зору демонстрації тісного та безпосереднього взаємозв'язку окремих питань історії повсякдення із загальними проблемами соціально-економічної і політичної історії України 1920-х – 1930-х рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та виконане у рамках комплексної проблеми «Історико-регіональні аспекти історії України» (номер державної реєстрації 0116U004805).

Мета дисертаційної роботи полягає у комплексному вивченні організаційної структури, форм роботи та результатів діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 1921–1938 рр., його співпраці з іншими спеціалізованими органами забезпечення та контролю наукової інтелігенції.

Для реалізації мети визначено основні **завдання дослідження:**

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження, методологічні засади та використаний науковий інструментарій;
- з'ясувати принципи і практики взаємодії радянської влади та наукової інтелігенції;
- встановити механізми, що використовувалися державою для надання допомоги вченим;
- дослідити організаційно-правові засади створення та діяльності ВУКСВ;
- показати особливості співпраці ВУКСВ із Секціями наукових працівників спілки «Робос»;
- розкрити діяльність ВУКСВ зі створення Будинків вчених;
- проаналізувати заходи Комітету та їх результати з соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців;
- розглянути житлові проблеми вчених і способи їх вирішення науковцями та органами влади;
- вивчити особливості організації відпочинку, медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування вчених.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в УСРР у 1920-х – 1930-х рр.

Предмет дослідження – нормативно-правові та організаційні заходи владних структур зі створення ВУКСВ, основні напрями його діяльності з організації соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців у 1921–1938 рр.

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють 1921–1938 рр. Цей період характеризується важливими змінами в якості життя наукової інтелігенції. Нижня хронологічна межа окреслюється 1921 р. і пов'язана власне зі створенням ВУКСВ та формуванням системи тимчасових надзвичайних органів із забезпечення наукових кадрів УСРР/УРСР. Верхня хронологічна межа окреслена 1938 р. – часом ліквідації Комісії сприяння вченим і переданням Академії наук СРСР/УСРР питань забезпечення науковців. Для об'єктивного обґрунтування окремих положень дисертаційної

праці, доводилося зміст матеріалів окремих розділів подавати, виходячи за окреслені хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, а з 1937 р. – Української Радянської Соціалістичної Республіки, що перебувала у складі СРСР.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою, зумовлена сукупністю поставлених завдань та способами їх розв'язання, полягає у теоретичному формулюванні проблеми, авторській концепції її аналізу.

У дисертації *вперше*:

- в українській історіографії порушено та висвітлено питання створення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим;

- здійснено комплексний (у соціально-історичному ключі) аналіз та класифікацію історіографічного та джерельного матеріалу з досліджуваної проблематики;

- узагальнено нормативні акти, що стосувалися формування та організації діяльності спеціалізованих органів допомоги науковій інтелігенції УСРР окресленого періоду;

- до наукового вжитку залучено нові архівні джерела, статистичні матеріали, а також здійснено звернення до вже відомих джерел з новими питаннями, що дозволило показати загальне та особливе у становищі й повсякденному житті української наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр.;

- запропоновано авторську періодизацію створення та діяльності організаційних структур з надання допомоги вченим, а також політики радянської держави у сфері науки, її організації та системи управління, взаємовідносин влади з науковою інтелігенцією;

- комплексно досліджено діяльність Будинків вчених як центрів організації наукової інтелігенції, забезпечення її подальшого професійного та культурного розвитку;

- проаналізовано особливості співпраці ВУКСВ та Секцій наукових працівників спілки «Робос».

Уточнено:

- зміст та обсяг понять («ЦеКУБУ», «ВУКСВ», «Секція наукових працівників», «Будинок вчених», «інтелігенція», «наукова інтелігенція», «вчений», «науковий працівник», «соціальна політика», «академічне забезпечення»), що предметно застосовувалися у нашому дослідженні;

- статистичні дані про розміри академічного забезпечення та особливості його розподілу.

Поглиблено:

- знання змісту нормативних актів та інших документів органів влади СРСР/УСРР як історичних джерел з дослідження проблеми створення та діяльності ВУКСВ;

- вивчення історичних умов формування організаційних структур та механізмів держави з надання допомоги вченим;

– знання про стан фінансово-матеріальних і житлово-побутових умов життя науковців, основних форм їх дозвілля у 1920–1930-х рр.

Удосконалено:

– знання про соціальну політику радянської влади та заходи з формування нової й залучення «старої» інтелігенції до будівництва соціалістичної держави;

– висновки про характер взаємодії радянської влади з науковою інтелігенцією, використання соціально-економічних проблем для їх диференціації та упокорення.

Набули подальшого розвитку:

– актуалізація проблематики відносин радянської влади та української наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр.;

– розширення напрямів дослідження соціальної політики УСРР/СРСР;

– питання вивчення діяльності державних органів та структур з організації надання допомоги незахищеним категоріям населення.

Методологічною основою дослідження є основоположні принципи історизму, об'єктивності та системності, а також загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. У дисертаційній роботі використані методи історіографічної класифікації джерел із застосуванням проблемно-хронологічного принципу. За допомогою методів аналізу й порівняння опрацьовано архівні документи та опубліковані матеріали, нагромаджено і систематизовано емпіричний матеріал, проаналізовано статистичні дані. Формування та компонування структурних елементів дисертації здійснювалося із застосуванням проблемно-хронологічного методу, що дозволило викласти історичний матеріал у хронологічній послідовності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та її результати обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Узагальнення та фактичний матеріал, що міститься у дисертації, апробовані автором у доповідях і виступах на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, круглих столах, наукових симпозіумах: Міжнародному науковому симпозіумі «Транскультурні студії у процесі польсько-української співпраці» (м. Ольштин (Республіка Польща), 28 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (м. Черкаси, 3–4 березня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Україна і Польща: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Умань, 22–23 травня 2018 р.); XI Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання. Історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи» (м. Миколаїв 21–23 травня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українська державність: тяглість традицій та трансформацій сьогодення» (до 25-річчя проголошення незалежності України) (м. Київ, 1 грудня 2016 р.); Уманській історико-біографічній конференції «Історія Уманщини в іменах» (присвяченій 130-й річниці від дня народження В. А. Стефановича)

(м. Умань, 16 березня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соборність України як інтегральний чинник нації, держави, суспільства» (м. Умань, 19 квітня 2019 р.).

Публікації. Результати дисертації викладено в 11 публікаціях, із них 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 3 з яких включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в іноземному виданні, 3 – матеріали науково-практичних конференцій, 2 наукові праці, що додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації складається з анотації, вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (338 позицій), 14 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 328 аркушів, із них – 172 аркуші основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, окреслено мету, завдання, об'єкт та предмет наукового пошуку, методи дослідження, хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі «**Стан наукової розробки проблеми, джерела та методологія дослідження**» систематизовано й охарактеризовано стан вивчення проблеми в українській та зарубіжній історіографії, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження.

Аналіз та структурування наявної історіографії здійснено з використанням проблемно-хронологічного методу, що дозволило окреслити три основні періоди, що мають принципову різницю у застосованих методологічних концепціях досліджень: 1) 1920-ті – середина 1950-х рр.; 2) друга половина 1950-х – середина 1980-х рр.; 3) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. 4) з початку 1990-х рр. і до сьогодні. Виходячи з цього, наявна наукова література проаналізована за такими групами: 1) радянська історіографія; 2) українська історіографія періоду незалежності; 3) праці зарубіжних авторів.

Перша група представлена радянською історіографією, де тема державної політики щодо наукової інтелігенції була перетворена в одну з найбільш заідеологізованих. Вона була досить затребуваною історіографічною проблемою, актуальність якої підкреслювалася за будь-якої зміни вектора і політичної обумовленості історичних досліджень.

Для першого історіографічного періоду (1920-ті – середина 1950-х рр.) характерними є бачення наукового співтовариства як об'єкта тактики та стратегії влади (В. Бистрянський, О. Богданов, Г. Керженцев). У працях загального характеру опосередковано згадуються питання діяльності наукової інтелігенції, досліджується політика влади щодо залучення «старої» інтелігенції до соціалістичного будівництва (О. Бейлін, О. Іванов).

Низка праць є цінним джерелом інформації про якість життя науковців у сучасних їм оцінках (Б. Волін, Ю. Оснос, Е. Ярославський, І. Самохвалов).

Інформативністю відрізняються праці державних і партійних діячів (В. Ленін, А. Луначарський, М. Бухарін, М. Калінін). Своєю пропагандистсько-ідеологічною спрямованістю їх публікації формували думку суспільства, зумовлювали специфічне ставлення до наукової інтелігенції та визначали оцінки тогочасних дослідників. Серед авторів, що робили спроби всебічно вивчити становище наукової інтелігенції, можна назвати доробок О. Синецького. У працях В. Полонського та М. Устрялова присутні контраверсійні оцінки політики держави щодо вчених через належність їх авторів до різних ідейно-політичних таборів.

У дослідженнях істориків 1930-х рр. проблеми житла, матеріально-побутового та фінансового забезпечення населення не мали глибокого об'єктивного аналізу. Зокрема, у своїй монографії Л. Перчик намагався «викривати» житлові проблеми капіталізму і доводити «турботу» радянської держави у вирішенні цього важливого соціального питання. Радянські історики вивчали співробітництво «буржуазної» інтелігенції з робітничо-селянською владою (І. Смирнов, М. Кім, Г. Карпов).

Другий історіографічний період (друга половина 1950-х – середина 1980-х рр.) характеризується вивченням історії наукового співтовариства 1920-х – 1930-х рр. у рамках фундаментальної теми «інтелігенція і революція». Її автори з'ясовували рівень турботи держави про поліпшення становища вчених, формування нових кадрів радянської наукової інтелігенції та залучення буржуазних науковців на свій бік, їх радянізацію та перевиховання (М. Бромлей, М. Демидов, К. Галкін, Л. Іванова, Н. Катунцева, І. Круцко, І. Романов, А. Плешакова, С. Федюкин, В. Ульяновська).

У 1960-х – першій половині 1980-х рр. спостерігається зростання історичних досліджень, розширення наукового інтересу до теми, спроби здійснення нових підходів. Досліджуються зміни у творчому житті наукової інтелігенції, пов'язані з будівництвом радянського суспільства (М. Власов), аналізуються проблеми докорінних перетворень у вищій школі, формування нової радянської інтелігенції, а також необхідності її виховання (Е. Генкіна, О. Слонимський, Н. Корольова, Н. Сафразьян, Ш. Чанбарисов). Лише в окремих дослідженнях цього періоду автори намагалися навести дані про матеріально-побутові умови життя окремих категорій населення, у тому числі й наукової інтелігенції (М. Бромлей). З'являються і перші дослідження, присвячені діяльності органів радянської влади з поліпшення становища наукової інтелігенції (І. Запоров, Н. Сафразьян, Ш. Чанбарисов). Своєю фундаментальністю та багатим фактичним матеріалом виділяються дослідження Є. Генкіної, Л. Іванової, І. Круцко, О. Слонимського, С. Федюкіна, В. Ульяновської.

Історіографічний період, що припадає на середину 1980-х – початок 1990-х рр., характеризується інтересом дослідників до питань повсякденного життя науковців та їх матеріального забезпечення. Уперше об'єктом

дослідження стала професійна група, а не ступінь її лояльності до влади та форми співробітництва з нею (С. Галін, О. Квакін, В. Куманьов).

З початку 1990-х рр. розпочався новий історіографічний період. Демолітизація, деідеологізація, переміщення акцентів із соціально-економічних проблем на культурно-історичні, залучення раніше не опублікованих документів, інтерес вітчизняних дослідників до нових напрямів в історичній науці створили сприятливі умови для вивчення історичного процесу як багатогранного, персоніфікованого, обумовили увагу до тих аспектів історії наукової інтелігенції, які перебували на периферії вивчення, у тому числі й до питань їх повсякденного життя та матеріального забезпечення. Отримали розвиток нові напрями історичних досліджень – історична біографістика, соціальна та усна історія. Сучасні дослідники почали активно використовувати науковий доробок української діаспори.

Другу групу досліджень, що припадає на цей хронологічний період, формує сучасна українська історіографія. Вона позбулася радянських ідеологічних схем та стереотипів, перейшла від «оптимістичної» до «песимістичної» точки зору стосовно якості життя населення в СРСР. Отримали розвиток нові напрями історичних досліджень – історична біографістика, соціальна та усна історія. З'являються праці, автори яких об'єктивно висвітлюють ключові події історії України 1920-х – 1930-х рр., викривають суть сталінізму, показують процес нищення духовного світу та моральних цінностей людини за тоталітарної держави (В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький), розкриваються особливості політики радянської держави щодо наукової інтелігенції, її матеріального забезпечення (Г. Касьянов).

У дослідженнях О. Колястрок висвітлюється повсякденне життя вітчизняної інтелігенції 1920-х рр., аналізується більшовицька ідеологічна програма стосовно «старої» (дореволюційної) інтелігенції, що була спрямована на її упокорення і використання для соціалістичного будівництва, заходи з виховання нового покоління наукової інтелігенції. У статтях О. Боня, С. Білокона, В. Ткаченка, В. Шейка, В. Шарпатога порушувалися питання створення та діяльності ВУКСВ, проблеми його фінансування, принципи функціонування пенсійного забезпечення.

Третя історіографічна група представлена працями зарубіжних авторів. Перші публікації з'явилися за кордоном практично синхронно з тими процесами, що відбувалися в СРСР у 1930-х рр. Увага авторів зверталася в першу чергу на державне управління науково-технічним розвитком, початок його планування, форми зв'язків науки з виробництвом (Дж. Бернал, Дж. Краузер). Сучасні зарубіжні дослідники вивчають проблеми статусу науковців, їх матеріальне становище та соціальні функції (Л. Грехем, Ш. Фіцпатрік, О. Лукашук, І. Шевчук).

Ця історіографічна група представлена також працями авторів країн пострадянського простору в контексті розробки окремих тем, що стосуються діяльності місцевих комісій допомоги вченим та Секцій наукових працівників (О. Лукашук, І. Шевчук). Сучасними російськими істориками

досліджуються проблеми переважно соціальної політики радянської держави щодо наукової інтелігенції, діяльності ЦеКУБУ, її структур та практичних заходів допомоги російським вченим (Н. Решетова, Є. Шальнов, О. Осокіна, М. Меєрович, О. Посадков, Н. Пушкарьова, О. Хабіббрахімова). Простежується намагання розкрити істинну природу радянської держави цього періоду, трагічні наслідки утвердження сталінізму. У центрі уваги знаходяться процеси деформації життя людей, їх побуту, праці, психології в умовах системи розподілу.

Отже, аналіз історіографії окресленої наукової проблеми засвідчив, що, не дивлячись на позитивні зрушення і нові тенденції в сучасному історіописанні щодо вивчення соціальної політики радянської влади 1920-х – 1930-х рр., маємо констатувати, що зазначена в дисертації проблема належним чином не розроблена, а діяльність ВУКСВ не була предметом окремого комплексного дослідження.

Джерельну базу дисертації склали неопубліковані та опубліковані документи й матеріали. У дисертації їх проаналізовано та систематизовано за основними носіями історичної інформації про ВУКСВ 1921–1938 р., здійснено прикладну класифікацію та поділ на групи: 1) нормативно-правові акти вищих органів влади та управління; 2) діловодна документація державних установ та організацій; 3) статистичні матеріали й довідкові видання; 4) періодична преса.

Основою дослідження стали документи й матеріали архівних фондів. До дисертаційної роботи залучено 133 архівні справи, які зберігаються у 8 фондах архівних установ України та Російської Федерації. Під час наукового пошуку опрацьовано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Государственного архива Российской Федерации (ГАРФ), Одеського та Дніпропетровського обласних державних архівів. Більшість документів введено до наукового вжитку вперше.

У фондах ЦДАВОУ виявлено й досліджено документи Ради Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР (ф. 2), Постійного представництва УРСР при уряді СРСР (м. Москва) (ф. 3), Уповноваженого Комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (ф. 331). Зокрема, матеріали фонду 2 містять протоколи засідань уряду УСРР, розпорядження, постанови його адміністративно-фінансової комісії, листування, клопотання та розпорядження щодо виплати кредитів ВУКСВ з резервного фонду союзного уряду в Москві, відкриття Будинків вчених.

У фонді 3 «Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)» використано інформацію з протоколів засідань, розпоряджень, листування з ЦК РКП(б), Наркоматом фінансів УСРР про розподіл субвенційного фонду на покращення побуту науковців республіки, документи про звільнення ВУКСВ від орендної плати за будинки відпочинку в Криму, про фінансування відбудови зруйнованого землетрусом санаторію для українських вчених у Гурзуфі.

Фонд 331 «Уповноважений Комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР» містить матеріали з організації діяльності ВУКСВ. Зокрема, постанови ВУЦВК та РНК УСРР, накази Наркомату освіти УСРР, переписка з ЦеКУБУ, протоколи засідань експертних комісій, документи про роботу Центрального бюро Секцій наукових працівників та його регіональних представництв. Цінними є матеріали про організацію Будинків вчених, постачання науковців продовольством та предметами першої необхідності, надання їм матеріальної допомоги. У фонді містяться відомості про надання продовольчих пайків, заяви науковців на отримання допомоги, договори, доповіді, звіти, кошториси, переписка тощо. Звіти регіональних відділень ВУКСВ та Секцій наукових працівників демонструють результати їх роботи у питаннях матеріально-побутового забезпечення науковців.

Із ГАРФ використано фонд Р-4737 «Комісія сприяння вченим при РНК СРСР». Досліджено постанови, проекти постанов, плани, звіти, доповідні записки, інформаційні повідомлення, договори з різними установами та особами, листування з вищими партійними і державними органами СРСР, РСФРР і УСРР, протоколи засідань урядових і партійних органів з питань організації діяльності ЦеКУБУ, ВУКСВ, а з 1931 р. – Комісії сприяння вченим. У фонді Р-2238 «Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР» опрацьовано переписку професорсько-викладацького складу та наукових співробітників губернських навчальних закладів про надання їм академічних пайків та з'ясовано їх розміри. У фонді Р-5462 «Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ» проаналізовано протоколи засідань підкомісії, положення і переписку, інформацію про організацію діяльності ВУКСВ та його регіональних комісій, протоколи засідань експертних комісій при ЦеКУБУ і Центральному бюро Секції наукових працівників, огляди їх діяльності, списки й анкети науковців на отримання академічного пайка, списки вчених зі встановленими науковими розрядами.

У фонді Р-2995 «Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)» проаналізовано матеріали обліку наукових кадрів, інструкції, журнали засідань комісії з надання допомоги вченим. Особливу цінність має переписка про видачу академічних пайків, звільнення науковців від трудової повинності, заяви від членів родини померлих науковців про надання академічного забезпечення.

У Державному архіві Одеської області (Держархів Одеської обл.) опрацьовано матеріали фонду Р-39 «Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)». Проаналізовано протоколи обстежень наукових установ міста, списки штатного складу кафедр одеських вищих навчальних закладів, інформацію про закордонні відрядження науковців, листування з ВУКСВ та Секціями наукових працівників, матеріали про виконавчий та витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки в м. Одесі.

Із Державного архіву Дніпропетровської області (Держархів Дніпропетровської обл.) використано матеріали фонду Р-319 «Дніпропетровського ордена Трудового Червоного прапора гірничого інституту ім. Артема Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти УРСР». Проаналізовано протоколи вченої ради гірничого інституту, листи, заяви, звернення, виступи професорів, що стосувалися питання вирішення житлових проблем науковців. У фонді Р-416 «Виконавчого комітету Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» проаналізовано протоколи засідання президії міської ради та звіти про хід житлового будівництва, звіти про перевірки денационалізації домоволодінь, розгляд питань про організацію будівництва кооперативного житла для науковців, циркуляри і розпорядження щодо збільшення пенсій особам, що мають заслуги перед державою.

До опублікованих джерел дослідження належать документи й матеріали громадського, державного та партійного походження, які можна розподілити на дві основні групи: 1) документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, статистичні); 2) періодична преса.

До першої групи відносимо збірники документів, у яких вміщено матеріали про особливості організації науки в перші роки радянської влади, звіти про діяльність Комісій допомоги вченим, листи, звернення, заяви науковців: «Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925)», «Организация советской науки в 1926–1932 гг.», «Письма во власть. 1917–1927: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям». Їх аналіз дозволяв вивчити характер політики радянської держави у сфері науки, дослідити різні форми апеляцій наукової спільноти до держави (листи, скарги, доноси тощо), побачити практичну основу соціальної політики більшовиків та їх ставлення до вчених.

Цінним джерелом отримання інформації стала періодична преса РСФРР, УСРР, СРСР 1920-х – 1930-х рр. Специфічною рисою цієї групи є комплексний, системний характер: у ній представлено різноманітну за змістом інформацію (документальну, поточно-хронологічну, аналітичну, статистичну, особового характеру тощо).

За видовими ознаками всю опрацьовану нами періодику поділено на підгрупи: партійну («Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР», «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР», «Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України», «Известия», «Коммунист»), центральну і регіональну газетну періодику («Вісті ВУЦВК», «Література, наука, мистецтво», «Пролетарська правда», «Зірка», «Народний учитель», «Харьковский пролетарий»). Досліджена преса є цінним джерелом інформації, залучення якої дозволяє значно збагатити знання з історії створення та організації діяльності ВУКСВ, становища науковців, організації заходів з покращення їх професійного та повсякденного життя. Проурядова періодика відображала кроки влади щодо здійснення заходів з матеріального та

фінансового забезпечення науковців, віддзеркалювала проблеми їх соціального становища.

Отже, залучена до дисертації джерельна база є різнопланова, інформативно насичена, достовірна. Вона представлена різноманітними за походженням опублікованими та неопублікованими матеріалами, періодичними виданнями. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволяє розкрити обрану для вивчення тему.

Використання широкої методологічної основи дослідження забезпечило досягнення поставленої мети, дало можливість усебічно проаналізувати проблему, розширити фактологічну та аналітичну складові наукового пошуку.

Методологічна основа дисертаційного дослідження базується на принципах і методах наукового пізнання. Використання принципу історизму сприяло зрозумінню тенденцій становища наукової інтелігенції на фоні соціально-економічної й політичної трансформацій в країні. На основі принципу наукової об'єктивності у роботі проаналізовано джерела з урахуванням специфіки їх походження. За допомогою структурно-функціонального методу наукова корпорація була досліджена як система, що складалася із окремих її представників, які мали різні вікові характеристики, були віднесені до різних категорій для отримання академічного та соціального забезпечення. Історико-генетичний метод застосовано для з'ясування найбільш значимих чинників, які вплинули на еволюцію державної політики по відношенню до науковців. За допомогою проблемно-хронологічного методу стало можливим відтворити цілісну структуру дослідження та послідовно викласти матеріал. Застосування історико-системного методу дозволило охарактеризувати діяльність органів влади із забезпечення наукової інтелігенції. У якості загальнонаукових методів у процесі дослідження застосовувалися аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, індукція, дедукція, системний підхід, які дозволили отримати різнобічну і об'єктивну інформацію з теми дисертації. Застосування термінологічного принципу створило можливості для з'ясування суті термінів і понять, що використовувалися під час дослідження, спонукало до уточнення їх змісту та обсягу.

Застосування у ході дослідження сучасних методологічних підходів дозволило максимально уникнути суб'єктивних оцінок і забезпечило наукову достовірність результатів дослідження, доповнило фактографічним матеріалом задекларовану проблематику.

У другому розділі **«Організаційні структури та механізми надання допомоги вченим»** охарактеризовано відносини влади та наукової інтелігенції в умовах радянського тоталітарного режиму, досліджено організаційно-правові засади створення та функціонування ВУКСВ, проаналізовано співпрацю ВУКСВ із Секціями наукових працівників спілки «Робос», створення Будинків вчених та організацію їх діяльності.

У політиці радянської держави у сфері науки, її організації та системі управління, у взаємовідносинах влади з науковою інтелігенцією у період 1920–1938 рр. виокремлено три взаємозв'язаних між собою етапи.

Перший етап (1920–1925 рр.) характеризується формуванням основ загальнодержавного, централізованого і політично зорієнтованого управління наукою. На цьому етапі швидко розширювалася її регіональна структура, збільшувалася мережа різнотипних наукових установ, здійснювалася їх радянізація. Влада залучала науковців до вирішення державних завдань, гострота протистояння з вченими змінювалася діловим співробітництвом.

Другий етап (1926–1932 рр.) характеризується боротьбою радянської влади «з чистим академізмом» у науці, переходом до її планування, «рішучим наближенням академічної науки до виробництва». Відбувся крутий поворот у ставленні держави до наукової інтелігенції, посиленні централізації, бюрократизації та політизації управління наукою, наступі на «стару» наукову інтелігенцію, радикальній перебудові наукових установ.

На третьому етапі (1933–1938 рр.) вирішальне значення в управлінні наукою, її організації, діяльності наукових установ, взаємовідносинах влади з науковою інтелігенцією мали умови, цілі та методи тоталітарного режиму, орієнтація на завершення побудови основ соціалізму.

Необхідність збереження наукового потенціалу країни для подальшого соціалістичного будівництва, порятунку вчених від фізичного вимирання, поліпшення їх продовольчого забезпечення та матеріально-побутового становища спонукали до створення Всеукраїнського комітету сприяння вченим, аналогічного Центральній комісії сприяння вченим в РСФРР. ВУКСВ створювався при Раднаркомі УСРР у складі президії, до якої входили голова та два його заступники, які призначалися урядом. Члени ВУКСВ призначалися Раднаркомом УСРР за поданням голови Комітету. До їх складу мав обов'язково входити член Наукового комітету Наркомату освіти УСРР. ВУКСВ мав право призначати в регіони своїх уповноважених. У містах зі значним числом інтелектуальної еліти до кінця 1921 р. було створено місцеві Комісії поліпшення побуту вчених.

У травні 1931 р. РНК СРСР було прийнято постанову «Про утворення при Раді Народних Комісарів Союзу РСР Комісії сприяння вченим». ВУКСВ було реорганізовано в Управління Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УСРР. На місцях структурними підрозділами ставали обласні Комітети сприяння вченим. Комісія сприяння вченим була організацією для вузького кола наукової еліти. Відбір до списків наукових працівників, що обслуговувалися Комісією, ґрунтувався на номенклатурно-посадовому підході і формальних ознаках наявності наукових заслуг. Діяльність комісії була організована для цілеспрямованого ідеологічного підпорядкування значної частини наукової інтелігенції в обмін на вирішення комплексу її матеріально-побутових та професійних проблем.

Діяльність Комісії сприяння вченим тривала до кінця 1937 р. Постановою РНК СРСР від 11 листопада 1937 р. її було ліквідовано, а її

майно, Будинки вчених, житлові будинки для науковців, готелі, будинки відпочинку було передано у відання Академії наук СРСР. Санаторії Комісії сприяння вченим перейшли до Наркомату охорони здоров'я з обов'язковою умовою збереження їх для обслуговування вчених. На виконання постанови РНК СРСР від 10 листопада 1937 р. урядом УСРР 7 січня 1938 р. було прийнято постанову «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР».

З метою прискорення адаптації наукової еліти до нових економічних і політичних умов діяльності було створено СНП, організовано їх тісну співпрацю з ВУКСВ, яка здійснювалася в кілька етапів. Перший етап був організаційним (червень 1921 – червень 1923 рр.) і характеризувався формуванням структури профспілки, вирішенням питань надання матеріальної допомоги вченим, розподілом академічних пайків, виробленням основ тарифної політики.

Під час другого етапу (1923–1928 рр.) здійснювалася активна адаптація вчених до політики та ідеології радянської держави, стрімко зростало число членів СНП. Вчені, зареєстровані у Секціях, могли претендувати на додаткове академічне забезпечення. При 13 діючих на той час в УСРР Секціях наукових працівників були організовані експертні комісії з кваліфікації науковців, призначення їм персональних пенсій, діяли житлові комісії, каси взаємодопомоги. У 1923 р. практично всі губернські відділення ВУКСВ було ліквідовано з переданням їх функцій, засобів та установ місцевим бюро СНП. На третьому етапі (1929–1938 рр.) влада максимально використовувала СНП для пропаганди та ідеологічного впливу на науковців.

Однією із форм організації науковців були Будинки вчених, які у 1920-х – 1930-х рр. відігравали особливу роль у культурному й науковому житті регіонів. В УСРР діяли чотири Будинки вчених: Одеський (1922), Харківський (1925), Дніпропетровський (1925) та Київський (1927), важливим напрямом діяльності яких стало налагодження матеріальної допомоги вченим та членам їх родин. У діяльності Будинків вчених досліджуваного періоду виокремлено два етапи: перший припадає на 1920–1931 рр., другий – на 1931–1938 рр. Різниця між ними полягає у тому, що у 1920-х рр. Будинки вчених були суто культурними закладами міст, створені науковою інтелігенцією для забезпечення своїх потреб. У період індустріалізації вони стали осередками радянзації інтелігенції та нав'язування їй марксистсько-ленінської ідеології, а також науковою базою для підтримки розвитку промисловості регіонів.

У третьому розділі **«Діяльність ВУКСВ з організації соціального захисту та матеріально-побутового забезпечення науковців»** проаналізовано систему оплати праці та пенсійного забезпечення науковців, стан їх сімейних бюджетів, надання академічного забезпечення, житлові умови та шляхи вирішення соціальних проблем, організацію медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування.

Зі створенням ВУКСВ одним із пріоритетних його завдань стало матеріальне забезпечення вчених. Експертною комісією ВУКСВ

здійснювалися облік і реєстрація науковців, визначення рівня їх кваліфікації, контроль за результатами наукової діяльності, а також класифікація за п'ятьма категоріями. Вчені, зареєстровані експертною комісією ВУКСВ, отримували додаткове академічне забезпечення, що складалося з безкоштовного академічного пайка, грошової частини, розмір якої встановлювався в залежності від присвоєної категорії, а також предметів широкого вжитку. На кожного непрацевдатного члена сім'ї вченого, що перебував на його утриманні, додатково видавалася половина академічного пайка, але не більше трьох на сім'ю. Така ж норма була встановлена і для вдів наукових працівників, які не мали інших джерел доходу. Надання академічних пайків допомогло вижити вченим та їх сім'ям під час голоду 1921–1923 рр.

З жовтня 1923 р. видача академічних пайків скасовувалася, що суттєво вплинуло на сімейні бюджети науковців. У жовтні 1924 р. було ліквідовано й додаткове академічне забезпечення для перших трьох категорій науковців. Воно зберігалася тільки за відомими вченими як стимул для посилення їх дослідницької діяльності та відмови від пошуку додаткових джерел доходу за рахунок сумісництва відразу в декількох вузах чи наукових установах.

Особлива увага з боку ВУКСВ приділялася пенсійному забезпеченню науковців. Комітет направляв до Раднаркому УСРР клопотання про призначення пенсій, але через відсутність чітких критеріїв, розгляд пенсійних справ затягувався в часі. Розміри пенсійних виплат не були однаковими. Для науковців призначалися академічні та персональні пенсії. Для надання матеріальної допомоги науковцям, що її гостро потребували, Комітетом було створено спеціальний фонд, до якого всі його члени відраховували по 5 % від своєї заробітної плати.

У перші роки радянської влади загострилися житлові проблеми вчених, здійснювалася реквізиція їх житлової площі, виселення або ущільнення квартир науковців. Діяльність ВУКСВ була спрямована не лише на захист їх житлових прав, а й поліпшення побутових умов. Вчені отримали право на додаткову кімнату для наукових занять понад загальногромадянської норми і низку пільг при користуванні житлом та його оплаті. Місцеві житлові комісії не могли виселяти науковців або підселити до них інших мешканців без згоди організацій, в яких вони працювали.

ВУКСВ разом із СНП було прийнято низку заходів із соціального захисту своїх членів. Для наукової еліти та членів їх сімей організовувалося безкоштовне медичне обслуговування, включаючи стаціонарно-амбулаторне лікування, фізіотерапевтичні процедури, користування рентген-кабінетами, забезпечення дефіцитними ліками, дієтичним харчуванням, окулярами, протезами тощо. Крім того, ВУКСВ та СНП приділялася значна увага організації відпочинку вчених. З цією метою СНП щорічно надавали путівки на курорти, в будинки відпочинку і санаторії України, Криму та Кавказу. При цьому більшість путівок надавалися на пільгових умовах з частковою оплатою їх вартості або безкоштовно. Завдяки ВУКСВ та СНП вчені України користувалися ще низкою пільг, закріплених державою. Серед них,

право на 2-місячну оплачувану відпустку, діти науковців мали право на вступ до вищого навчального закладу на пільгових умовах.

У **висновках** підсумовано та узагальнено результати дослідження, сформульовано його основні положення, що виносяться на захист.

Проаналізовано досвід вивчення теми, з'ясовано історіографічні оцінки проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження. Встановлено, що стан наукової розробки проблеми, її джерельна база є достатніми для комплексного аналізу процесу створення та організації діяльності ВУКСВ у 1921–1938 рр.

З'ясовано, що наукова інтелігенція належала до тих верств суспільства, які особливо гостро відчули погіршення якості життя внаслідок суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій 1920-х – 1930-х рр. Вимушене пристосування значної частини дореволюційної інтелігенції до нових умов соціальної дійсності супроводжувалося безпосереднім втручанням партійних органів у кадрові питання для регулювання складу вчених залежно від поточних потреб радянської влади. Ключовим засобом ранжування науковців стало формування категорій, належність до яких сприяла отриманню матеріального та продовольчого забезпечення.

Досліджено організаційну структуру ВУКСВ, його основні завдання та напрями діяльності. Встановлено, що Комітет складався із осіб, які персонально призначалися українським урядом і представляли центральні органи, безпосередньо зацікавлені в допомозі науковцям (наркомати освіти, охорони здоров'я), наркомати, які здійснювали державну допомогу в напрямках: соціального забезпечення, продовольства, житлово-комунального господарства та Всесоюзну спілку працівників освіти «Робос».

Показано особливості співпраці ВУКСВ із Секціями наукових працівників спілки «Робос». Із середини 1922 р. розпочалося об'єднання ВУКСВ та СНП. Відділення ВУКСВ на місцях поступово ліквідовувалися, а їхні функції передавались Секціям. СНП стали догматизованими і політизованими, перетворилися на органи ідейного впливу на вчених, через яких радянська влада намагалася перевиховувати «стару» наукову інтелігенцію.

З'ясовано, що однією із форм організації науковців у досліджуваній період були Будинки вчених, створені під егідою ВУКСВ та СНП у Харкові, Одесі, Києві та Дніпропетровську. Через Будинки вчених ВУКСВ налагоджував матеріальну допомогу вченим та членам їх родин. У голодні роки при Будинках вчених організовувалися благодійницькі обіди, що допомагало науковцям великих міст виживати фізично.

Проаналізовано діяльність ВУКСВ із соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців. За допомогою експертної комісії здійснювалося ранжування наукових працівників відповідно до їх кваліфікації та встановлювалося додаткове академічне забезпечення продовольством, коштами, одягом і взуттям. З жовтня 1924 р. академічне забезпечення стало обмеженим і поширювалося лише на найбільш кваліфікованих вчених, розмір грошового забезпечення яких суттєво

збільшувався. Необхідність розподілу вчених на категорії втратила сенс. З початку 1930-х рр. матеріальне забезпечення поширювалося лише на наукову еліту. Решта науковців постачалася за загальними нормами, додаткове грошове забезпечення для них повністю ліквідовувалося. Запровадження штатно-окладної системи оплати праці дозволило державі не лише встановити нормування, а й контроль над діяльністю вчених.

З'ясовано, що в умовах погіршення якості життя наукової інтелігенції влада змушена була вдатися і до заходів захисту їх житлових прав. ВУКСВ та СНП на місцях намагалися вирішувати житлові проблеми науковців. Здійснювалися заходи з покращення житлових умов науковців шляхом декларування в законодавстві пільг стосовно права користування житлом. Відповідні постанови центральних органів влади видавалися за ініціативою та сприяння житлових комісій ЦеКУБУ, ВУКСВ та СНП.

Досліджено особливості організації медичного обслуговування, відпочинку та санаторно-курортного лікування вчених. ВУКСВ вдалося створити систему відомчих санаторіїв та будинків відпочинку на території України, в Криму та на Кавказі, знайти способи вирішення їх матеріально-фінансових проблем.

Таким чином, було реалізовано багатоаспектне, комплексне, виконане в соціально-історичному ключі дослідження. Здійснено вивчення причин та умов створення і діяльності ВУКСВ, його регіональних структур, показано межі взаємодії ВУКСВ з ЦеКУБУ, СНП спілки «Робос» на тлі складного суспільно-політичного та соціально-економічного періоду історії України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Діденко К. В. Створення та діяльність Київського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Випуск 78 (№ 11). С. 61–65.
2. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 125–128.
3. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-ті рр.). *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 7. С. 308–310.
4. Діденко К. В. Створення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149 (№10). Ч. 1. Історичні науки. С. 59–63.
5. Діденко К. Діяльність дніпропетровських організацій захисту наукової інтелігенції у 1920–1932 рр. *Волинський літопис*. 2020. Число 22. С. 19–24.
6. Didenko K. Established and Activity of Petrograd Commission on Improving the Welfare of Scientists in the 1920s. *Krakowskie studia Malopolskie*. 2020. №4 (28). С. 85–100.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим. *Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22–23 лютого 2013 р.). Львів, 2013. С. 46–47.
8. Діденко К. В. Каси взаємодопомоги Київської секції наукових працівників (1920–1930 р.). *Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем суспільних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–7 вересня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 20–24.
9. Діденко К. В. Створення Центральної комісії сприяння вченим. *Інтелектуальний потенціал в умовах сучасного суспільства*: матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених. Умань, 2016. С. 33–36.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Діденко К. В. Створення Одеського Будинку вчених 1922 р. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 1. С. 10–15.
11. Діденко К. В. Створення Харківського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 2. С. 11–17.

АНОТАЦІЯ

Діденко К. В. Створення та діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ) в УСРР (1921–1938 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021.

У дисертації комплексно і всебічно висвітлено результати цілісного аналізу створення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ). Проаналізовано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження.

З'ясовано принципи і практичний досвід взаємодії радянської влади та наукової інтелігенції. Встановлено механізми, що використовувалися державою для надання допомоги науковцям. Досліджено організаційно-правові засади створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим. Показано особливості співпраці ВУКСВ з Секціями наукових працівників спілки «Робос». Розкрито діяльність ВУКСВ зі створення Будинків вчених, їх соціального та матеріально-побутового забезпечення. Вивчено житлові проблеми вчених та способи їх вирішення науковцями та органами радянської влади. Досліджено особливості організації відпочинку та санаторно-курортного лікування вчених.

Ключові слова: УСРР, ВУКСВ, СНП, Будинки вчених, радянська влада, наукова інтелігенція, академічне забезпечення, житлові умови, соціальні проблеми, оплата праці.

АННОТАЦИЯ

Диденко Е. В. Создание и деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым (ВУКСУ) в СССР (1921–1938 гг.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2021.

В диссертации комплексно и всесторонне освещены результаты целостного анализа создания и организации деятельности Всеукраинского комитета содействия ученым (ВУКСУ). Проанализировано состояние научной разработки проблемы, охарактеризованы источники исследования, его теоретико-методологические основы.

Выяснено принципы и практический опыт взаимодействия советской власти и научной интеллигенции. Установлены механизмы, использовавшиеся государством для оказания помощи ученым. Исследованы организационно-правовые основы создания и деятельности Всеукраинского комитета содействия ученым. Показаны особенности сотрудничества ВУКСУ с Секциями научных работников союза «Роботпрос». Раскрыта деятельность ВУКСУ по созданию Домов ученых, их социальному и материально-бытовому обеспечению. Изучены жилищные проблемы и способы их решения учеными и органами советской власти. Исследованы особенности организации отдыха и санаторно-курортного лечения научных работников.

Ключевые слова: СССР, ВУКСУ, СНР, Дома ученых, советская власть, научная интеллигенция, академическое обеспечение, жилищные условия, социальные проблемы, оплата труда.

ANNOTATION

Didenko K. V. Foundation and activities of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance in the USSR (1921–1938). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for scientific degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2021.

The dissertation thoroughly covers the results of a holistic analysis of the creation and organization of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance. The state of scientific development of the issue is analyzed, the source base of the research, methodological principles, and scientific tools used are characterized. The principles and practices of interaction between the Soviet government and the scientific intellectuals are clarified. The forced adaptation of a large part of the pre-revolutionary intellectuals to the new conditions of social reality was accompanied by the direct intervention of party bodies in personnel matters to regulate the quantitative and qualitative composition of scientists

depending on the current needs of the state. The attitude of the Soviet government to the scientific intellectuals was two-faced: on the one hand, the repressive influence on those who disagreed with the policies of the new government, on the other – understanding of the need to retain highly qualified personnel, expressed in awareness of the need for material and food support.

The mechanisms used by the state to assist scientists have been established. The key means of ranking was the formation of some categories, the assignment of which made it possible to obtain the appropriate level of material and food security.

The activities of the state structures that dealt with the issues of providing scientists of the USSR in the 1920s and 1930s are covered. Following the example of the central authorities in Moscow in the 1920s and 1930s, the relevant authorities were created in the Soviet republics. The Central Commission for Scientists Life Improvement was established under the USSR People's Commissar of the USSR. In 1931 they were reorganized into the Commission for the Assistance of Scientists.

The organizational and legal bases of the establishment and activity of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, which consisted of persons who were appointed by the Ukrainian government and representing the central authorities, have been studied. The activity of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance of 1921–1938 in its content reflects the process of formation of relations between the Soviet government and the scientific intellectuals. The peculiarities of Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance cooperation with the Sections of Researchers of the Union “Robots” are shown. An institute of commissioners was established to set liaison between the Bureau of Sections on the ground and researchers. With the help of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance were ranked, and additional academic support for food, money, clothing, and footwear was established according to their qualifications.

The activities of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance on the establishment of the Houses of Scientists and the Cultural Association of Scientific Intellectuals have been revealed. The measures of the Committee and their results on social and material support of scientists are analyzed. The housing problems of scientists and ways to solve them by scientists and Soviet authorities are considered. Peculiarities of the organization of their rest and sanatorium treatment are investigated. With the reorganization of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance on its basis, the Commission for Assistance to Scientists was created, which became an organization for a narrow circle of the scientific elite. She exercised party and ideological patronage over the Soviet scientific community became an instrument of its management, continued the traditional directions of state supervision over the solution of housing problems of scientists, issues of their material security, organization of leisure.

Keywords: Ukrainian SSR, Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, Sections of Researchers, the House of Scientists, Soviet authorities, scientific intellectuals, academic support, living conditions, social problems, wages.

Підписано до друку 16.08.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Замовлення № 1990

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com